

V. Shcherbatyuk, Dr. habil. (History), Professor
National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine,
Y. Oryshchenko, Teacher of History and Law
Gymnasium № 257 "Synyoozerna" – Educational institution of I–III degree
of accreditation in Podilsky district of Kyiv, Kyiv, Ukraine

REFLECTION OF UKRAINIAN PEASANT INSURRECTIONARY MOVEMENT OF 1917 – 1921 IN UKRAINIAN PRE-SOVIET LITERATURE

Dedicated to the centennial of the Ukrainian revolution of 1917 – 1921

In this paper we intend to analyze the image of the peasant insurrectionary movement (1917 – 1921) in Ukrainian pre-Soviet literature. The achievements of pre-Soviet authors, in particular, in the studies of the peasant insurrectionary movement of the stated period, have been defined. Factual materials concerning insurgent peasantry have been found and the research assessment aspects have been generalized.

As we have found out only few Ukrainian works from the pre-Soviet literature described the peasant insurrectionary movement of 1917 – 1921. Among the first works were those of M. Hrushevskyj, I. Krypyakevych, Ye. Chykalenko. Special attention to the life of peasantry and its protest movement was paid by the outstanding historian M. Hrushevskyj. He explored this subject in the context of the Ukrainian revolution studies. His works are an important source for the peasant insurrectionary movement studies.

At the same time we have stated the absence of works directly covering insurrected peasantry as an integrated force within the Ukrainian revolution. On the other hand, as the historiographic analysis has shown, these first works could be regarded as proto-historiography of the peasant insurrectionary movement as they were produced during the initial stage of the Ukrainian revolution of 1917 – 1921.

Key words: peasant insurrectionary movement of 1917 – 1921, peasantry, revolution, research, Ukrainian pre-Soviet literature, historiography.

УДК 94(439)321.01:655.41"1976/1988"

<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2017.132.1.15>

М. Юнгер, здобувач
Міністерство закордонних справ України, Київ, Україна

РОЛЬ УГОРСЬКОГО САМВИДАВУ В АКТИВІЗАЦІЇ ОПОЗИЦІЙНО НАЛАШТОВАНОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ (1976 – 1988 РР.)

Присвячено започаткуванню і розвитку самвидаву в Угорській Народній Республіці, який довгий час залишався єдиним способом здійснення опозиційної діяльності, сприяв розповсюдженню невідцензурної інформації, а відтак консолідації інакомислячих. Основними носіями опозиційного мислення були урбаністична та народницька групи. Для їхньої консолідації важливе значення мало застосування принципу "народного фронту", який мав глибокі історичні традиції в Угорщині, тобто об'єднання зусиль різних учасників, у роботі над збірником "У пам'ять Бібо". Його автори піддали сумніву легітимність системи державного соціалізму в країнах Центрально-Східної Європи, визначили програмними засадами досягнення політичного плюралізму, багатопартійної демократії. Відбувся позитивний вплив суспільно-політичного спадку філософа на ідеологічний розвиток урбаністичної групи. Реакція на збірник профільного відділу Центрального Комітету Угорської соціалістично-робітничої партії свідчить про глибоке розуміння причин зародження та перспектив розвитку опозиційного руху. Надається оцінка тематичних напрямів провідних самвидавських часописів "Бесейль", "Гірмондо", "Демократа", їхній внесок у консолідацію опозиційно мислячої частини угорського суспільства. Вперше в українській історіографії наводяться приклади відображення в угорському самвидаві подій та постатей дисидентського руху в Україні: В. Стуса, Л. Костенко, В. Чорновола.

Ключові слова: Угорщина, самвидав, урбаністична та народницька опозиційні групи, І. Бібо, Л. Костенко, В. Стус, В. Чорновіл.

Процес трансформації політичних систем у країнах Центрально-Східної Європи у 1989 – 1990 роках, зокрема в Угорщині, відбувся у мирний спосіб, в тому числі, завдяки започаткуванню діалогу між владою та опозицією. При цьому важливий внесок у формування опозиції, яка могла стати рівноправним партнером для досвідчених політиків з Угорської соціалістично-робітничої партії, вніс угорський самвидав. Без нього неможливо уявити як розповсюдження невідцензурної інформації, так і обмін думками щодо актуальної ситуації в країні, здійснення спільних акцій, а також розширення бази суспільної підтримки. Розгляд етапів розвитку самвидаву, аналіз його тематичних напрямів надає нам можливість краще зрозуміти сутність генези носіїв опозиційного мислення, представників народницької та урбаністичної груп.

Питання започаткування і розвитку угорського самвидаву ґрунтовно розглядається в роботах угорських вчених Е. Чізмадіа, А. Бозоки, Р. Тьокеша, окремі проблеми творення "другої публічності", такі, як цензура – у працях М. Гарасті, Б. Нове. В українській історіографії це питання ще не отримало свого наукового висвітлення. Не стала предметом вивчення угорських та українських вчених можлива наявність в угорському самвидаві повідомлень щодо подій та постатей українського дисидентського

руху 80-х років XX століття. Тому відповідна інформація, знайдена нами в архівах угорського самвидаву, може стати першим кроком у цьому напрямі.

Носіями критичної оцінки діяльності офіційної влади в УНР протягом 70 – 80-х років були дві групи: урбаністична та народницька. Перші: ліберальне, прозахідне населення Будапешту, прихильники реформ, які мали б, в першу чергу, вирівняти у правах представників титульної нації та релігійних і національних меншин. Народники – рух провінційної інтелігенції, яка мала за мету ліквідацію політичної, економічної та суспільної несправедливості, які були характерні для життя сільського населення. Основними елементами політичної програми були: проблематика земельної реформи, захист угорської національної меншини в сусідніх країнах. З цією метою створювали ідеологію "третього шляху" [17, с. 17-18]. Водночас, урбаністи більше уваги приділяли проблематиці прав людини та у своїй діяльності орієнтувалися на опозиційні рухи в країнах соцтабору: в Чехословаччині ("Хартія 77") та у Польщі (рух "Солидарність").

Першим текстом, що свідомо готувався як самвидав, тобто не передбачав існування політичної цензури як такої, був здійснений угорськими філософами Я. Кішем та Д. Бенце (майбутніми лідерами урбаністичної групи) у 1976 р. переклад з французької наукової

праці І. Селені, надрукованої у *Revue française de Sociologie*, до якої вони написали передмову [6, с. 103]. Її поява дала поштовх для здійснення однієї з перших спроб самвидавської діяльності, збірнику "Профіль". До його складу увійшли статті, дослідження, прозові твори, друкувати які відмовилися офіційні видання. Зразком для "Профілю" слугував польський самвидавський часопис "Запис". Збір рукописів розпочався вже в 1976 р. Обсяг збірника досяг 1000 сторінок. Однак, за словами ініціатора та редактора, Я. Кенеді, він не відчув задоволення, тому що, на його переконання, збірник став свідченням бідності. "Ось так мало було нагромаджено у шухлядах? З цього аж ніяк не буде рукописної літератури, паперова маса якої в російському, польському та чехословацькому самвидаві вибухає в письмовому столі." [8, с. 214] Саме після появи першого збірника угорського самвидаву "Профіль" П. Кенде ухвалив рішення про заснування емігрантського часопису "Мадяр Фюзетек", який би виходив друком в Парижі [8, с. 34]. Характерною рисою "Профілю" було те, що він мав ознаки "народного фронту". Це означало, що в його реалізації взяли участь представники обох груп опозиційно налаштованої інтелігенції: народників та урбаністів.

Подальшим кроком на шляху розвитку угорського самвидаву та консолідації опозиційно мислячої громадськості стало створення самвидавського проекту "Напло". Автор ідеї, М. Корніш, в 1977 р. запропонував вести колективний щоденник, в якому документувати "сімдесяти, безнадійні роки". Він вважав, що завдяки цьому "отримаємо відповідь на запитання, яке так всіх турбує: як ми живимо, чому живемо саме так, як нам треба жити? Це створювало формат для цілковито відповідальної суспільної бесіди, можливої дискусії у вузькому колі друзів" [15, с. 9]. До появи у 1982 р. повноформатного часопису "Бесейльо", "Напло" був головним органом урбаністів. Поліція не вважала цю рукописну ініціативу самвидавом і не переслідувала її учасників.

Рукописна форма існування перших часописів самвидаву не давала можливості поширювати їх серед ширшої читацької аудиторії, що призводило до їхнього локального існування. Прикладом цього є діяльність групи авторів іншого самвидавського проекту, "Тулпартрол", яке було започатковано у 1979 р. Структура рукопису складалася з 39 інтерв'ю, які були відповідями на однакові запитання, а саме: демократія, табу, цензура-самоцензура, владна система, ситуація, в якій перебуває інтелігенція. Автори свій матеріал змонтували на зразок круглого столу. Загальний висновок видання: ситуація в країні негативна, щодо деяких питань немає єдиного розуміння (табу, самоцензура), відчуття безпорадності стосовно подальшої ролі інтелігенції, її можливостей. Складність самоідентифікації опозиційно налаштованої частини інтелігенції полягала в тому, що "в 1978 р. в Угорщині не існувало ні чеської, ні польської "ситуації". Не було публічно переслідуваних музикантів, не було змін до конституції та зарозливого зростання цін (Польща). Група дисидентів у 1978 р. шукала (виділення курсивом в оригіналі – М. Ю.) ті внутрішні фактори, за допомогою яких могла би змістовно наповнити свою діяльність, перейти від неприйняття до опозиційності. Однак такі внутрішні фактори було нелегко знайти" [6, с. 124].

До раннього періоду самвидаву в Угорщині слід також віднести машинописні часописи "Мадяр Фідельо", який був спрямований на висвітлення подій в Угорщині та долі угорської меншини в сусідніх державах, а також "Келет-Европаі Фідельо", який друкував здебільшого переклади самвидаву та емігрантської преси ("тамвидаву") країн радянського блоку [1, с. 99].

Одним з яскравих прикладів застосування принципу "народного фронту" дослідниками вважається організація роботи з підготовки до видання збірника статей "У пам'ять Бібо", який став одним із значних творів угорського самвидаву початку 1980-х років. Іштван Бібо (1911 – 1979) – видатний угорський правник, філософ, мислитель, відомий своїми критичними дослідженнями антиєврейських законів, ухвалених у 1938 – 1941 рр. під час регентства М. Горті. Після захоплення Будапешту радянськими військами 4 листопада 1956 року І. Бібо один з небагатьох офіційних представників уряду залишався в будинку парламенту. Закликав до мирного опору загарбникам, передавав відповідні політичні заяви від імені уряду до посольств іноземних держав. У 1958 році засуджений до довічного ув'язнення, звільнений за амністією 1963 року і до виходу на пенсію у 1971 році працював в бібліотеці Центрального статистичного бюро.

До збірника увійшли статті, есе, вірші 75 авторів. Крім членів редакційної колегії, це були праці І. Еорші, Д. Конрада, Ш. Радноті, М. Гарасті, М. Вайди, а також відомі письменники: Д. Йєша, Д. Фекете, І. Чурки, Г. Кейпеша, М. Мейсої, І. Ваша, Ш. Веореша, істориків, літературознавців, священнослужителів, побратимів І. Бібо по тюремному ув'язненню. З самого початку роботи над збірником він передбачався саме для офіційного друку та легального розповсюдження у країні [6, с. 196]. У кінці жовтня 1980 року рукопис обсягом в 1100 сторінок було передано Ф. Донатом до державного видавництва "Гондалот", перші контакти з редакцією якого засвідчили готовність видати книгу. Проте, згодом з'ясувалося, що умовою видання є вилучення зі збірника статей п'яти представників "непримиренної" опозиції: Ф. Доната "Іштван Бібо та основоположні питання угорської демократії", Я. Кіша, Д. Бенце "Обмежена революція, неповноцінна багатопартійна система, умовний суверенітет", М. Вайди "Громадянське суспільство та демократія", Т. Г. Міклоша "Республіканські роздуми", М. Гарасті "Бібо як символ".

У цих статтях автори підкреслювали високий інтелектуальний рівень наукових пошуків вченого та оригінальність його позиції як політика. Її головними рисами були: відмова від насильства, прагматизм, спрямованість на знаходження компромісу в складних політичних умовах. З огляду на поступове пожвавлення опозиційного руху в Угорщині такий збірник міг би стати важливим духовним сигналом для суспільства, що знаходилося у пошуках нових світоглядних орієнтирів. Саме тому Ф. Донат і члени редакційної колегії відмовилися вилучити статті, які несли основне ідеологічне навантаження [17, с. 191].

Після цього доля збірника вирішувалася у відділі Центрального Комітету Угорської соціалістично-робіничої партії з питань науки, середньої освіти та культури, а також у Комітеті ЦК з питань агітації та пропаганди. З огляду на це значний інтерес має оцінка, яка була дана як роботі над збірником у доповідній керівника цього відділу М. Корнідеса Комітету ЦК з питань агітації та пропаганди "Про книгу "У пам'ять Бібо", відомої як доповідна Корнідеса – Кноппа. [2, с. 120].

У доповідній наголошувалося на тому, що "виняткове місце І. Бібо на периферії руху народних письменників, його участь у діяльності Селянської партії, європейська освіченість, комплексне суспільствознавче бачення та культурність, громадянські, демократичні ідеї зробили його спадок таким, що може на опозиційній платформі подолати народницько-урбаністичні протиріччя" [2, с. 120].

Глибокої зацікавленості опозиційної угорської інтелігенції в творчості І. Бібо сприяло і те, що одним з провід-

них положень історичних досліджень І. Бібо було неприйняття "фальшованого" компромісу 1867 р., який призвів до створення дуалізму, Австро-угорської імперії. Він вважав, що компроміс був побудований на "первородній брехні", і ця брехня визначила розвиток Угорщини у наступному історичному періоді. Негативно оцінюючи компроміс, який був покладений в основу консолідації Кадара, опозиційна інтелігенція 70-х років XX століття знайшла в Бібо історичний принцип для розірвання фальшованого компромісу Я. Кадара. Це був той новіший, універсальний елемент, через який система поглядів І. Бібо, поряд з ідеєю захисту прав людини, замінила втрачений універсальний марксистський світогляд [2, с. 122].

Філософський та поведінковий спадок І. Бібо створював підстави до його різнопланового трактування. Якщо Я. Кіш та Д. Бенце знаходили у теоретичному спадку І. Бібо політичну програму близьку до потреб сучасної для них ситуації, то інші автори збірника, в першу чергу народники, найвище цінували у життєвому шляху мислителя саме його поведінку стосовно авторитарного режиму, етичний еталон [6, с. 199]. Політичну оцінку спадку філософа надав Ф. Донат: "виняткове відчуття реальної політики, яке мав Бібо, а також коло його суспільно-філософських пошуків складають той демократичний мінімум, який може об'єднати народників та урбаністів, антимарксистів та ревізіоністів, науковців, що належать до істеблішменту, та групу мислителів, яким заборонено офіційне працевлаштування" [14, с. 394].

У доповідній були поіменно названі особи, які належали до "непримиренної" опозиції: Д. Бенце, І. Еорші, Й. Галі, М. Гарасті, Я. Кенеді, Я. Кіш, Д. Конрад, П. Рейз, П. Салаї, Ш. Сіладі, Г. М. Томаш, М. Вайда. Як бачимо, це у переважній більшості представники урбаністичної групи. Узагальнюючи ідейну спрямованість збірки, автори доповідної відзначали, що І. Бібо змальований в ній як один з видатних політичних мислителів та гідний продовжувач демократичної традиції, яка бере свій початок від І. Сечені, Л. Етвеша, І. Деака. Такий підхід авторів збірки партійні аналітики оцінили як творення міфу та традиції. При цьому було зазначено, що роздуми авторів збірника були сконцентровані на трьох тематичних напрямках:

1. Оцінка легітимності системи державного соціалізму в регіоні Центрально-Східної Європи.

"Соціалістична система в Угорщині, але і в інших країнах Центрально-Східної Європи нелегітимна. Її легітимність була втрачена у рік повороту (1948 р. – прим. наша. – М. Ю.), тому що внаслідок путчу (за підтримки радянських багнетів) були знищені засади демократії і меншість силою заволоділа владою... За отриману владу партія та держава заплатили національною незалежністю та перешкоджала реалізації суверенного права народу на виборність керівництва... На думку деякого з авторів збірника визволення (від фашизму – прим. наша. – М. Ю.) таким і не вважається, проте між двома альтернативами – полюсами якої, вони вважають, є не соціалізм та капіталізм, а диктатура та демократія, – знову перемогла диктатура, та не вдалося, не могло бути втілено в життя пропонувані Бібо "третій шлях".

2. Оцінка подій 1956 р. в Угорщині.

"Опозиційні автори збірника реабілітують 1956 р. як революцію, як стихійне повстання народу, почуття власної гідності якого було глибоко ображено. На їхню думку, у 1956 р. відбулася спроба створення правонаступництва стану до 1948 р., відновлення демократичних інституцій та багатопартійної системи. Цю демократичну "революційну" спробу радянські війська втопили в крові, результатом їхньої інтервенції стало правління

Кадара, який, таким чином, є продовженням нелегітимного використання влади" [2, с. 124].

3. Програмні засади опозиції: політичний плюралізм, багатопартійна система.

"Спільною є позиція опозиційно налаштованих авторів і щодо програмного положення стосовно досягнення політичного плюралізму, а дехто безпосередньо називає і багатопартійну систему".

Стосовно статті одного з майбутніх лідерів народницької опозиційної групи, І. Чурки, то в документі виокремлено його думку про те, що "ігнорування Бібо є гріхом угорського суспільства, яке є стороною найновішого примирення, і в першу чергу, це гріх інтелігенції [2, с. 126]. Варто наголосити, що стаття І. Чурки не була віднесена авторами доповідної до проявів опозиційного мислення. Крім вищезазначених представників народницької опозиції тематику угорської національної меншини порушили у своїх статтях: Ч. Д. Кішш, І. Ковач, М. Дураї (Братислава), Д. Літван. Головними сигналами праць цих авторів вважалися: вирішенню проблеми національної угорської меншини в сусідніх країнах сприятиме політичний плюралізм; публіцистика, яка захищає права угорців у сусідніх країнах, не може зашкодити справі співробітництва народів Подунав'я; проблема національної меншини в регіоні ще не осмислюється в контексті демократії та свободи [2, с. 127].

Особистісна позиція І. Бібо, який після звільнення з тюрми у 1963 році за амністією не зробив спроби інтегруватися до системи, у моральному плані протиставлялася позиції значної більшості угорської інтелігенції та її лідерів. Окремо зазначалося в доповідній, що у значній кількості статей містилися антирадянські вислови. Інша тенденція була представлена декількома авторами, які критикували І. Бібо "з правого крила", заперечуючи його демократизм. Були також присутні, "у меншості," статті, в яких життєвий шлях та теоретичні основи І. Бібо були піддані суттєвій критиці. (Тобто, упорядники збірника, навпаки, зробили все залежне, що уникнути, як зазначили автори доповідної, творення міфу і створили умови для висловлення різних поглядів на життя і творчість І. Бібо, прим. наша – М. Ю.)

У підсумку автори доповідної наголошували на двох нових аспектах, які вносить у діяльність опозиційно налаштованих осіб підготовка збірника "У пам'ять Бібо". Перший, це – коаліційний характер роботи над збірником, тобто активна участь у ній представників різних опозиційних груп. Другий: виокремлюється той факт, що особливістю збірки стала колективна поява осіб, які брали активну участь у контрреволюції 1956 року (Ш. Балі, Ф. Донат, Й. Галі, А. Гьонц, Л. Гегедюш, Ф. Мереї).

Головним політичним висновком доповідної слід вважати думку про те, що "раніше, включно з акціями щодо збору підписів на підтримку, опозиція не спромоглася досягти такого широкого єднання". Водночас, зверталася увага на те, що у політичному сенсі створення "коаліції" не відбулося, точніше, що "коаліційна" платформа, яку відображає збірник, одразу почала руйнуватися... Більшість опозиційних авторів наполягають на створенні самостійного суспільного руху з відповідною програмою, інші (Д. Конрад) вважають, що немає нічого небезпечнішого за змову передової групи інтелігенції, навіть якщо вона виступає "проти" створення передової групи. Зокрема він вважає за доцільне залишатися "партизаном друкарської машинки" [2, с. 130].

Другий політичний висновок – "автори, які належать до опозиційних груп... на передній план виносять безпосередньо внутрішньополітичні питання, більше того, питання влади та основні питання політичної лінії партії – оцінка розвитку соціалізму, однопартійної системи,

контрреволюції 1956 р., питання відносин з СРСР ... успіхи тактики польської опозиції однозначно надихають їх на подальшу політичну радикалізацію ... все активніше порушують проблематику профспілок, ... наголошують на важливості автономних від влади організацій, рухів як найважливіших умов формування політичного плюралізму" [2, с. 130].

Комітет ЦК УСРП з питань агітації та пропаганди підтримував, практично, усі пропозиції доповідної, головні з яких були – забезпечити контроль УСРП стосовно недопущення видання інших праць авторів збірника у партійних та державних видавництвах, у політичному сенсі – вжити заходів з метою розколу авторського колективу збірника. Двох авторів статей, членів УСРП Л. Берталана та Е. Бойтара примусити відмежуватися від збірника, який у цьому форматі слугує ворожим політичним намірам, та від концепції опозиційно налаштованих організаторів. Тих авторів збірника, які працювали у державних установах, звільнити. Ця пропозиція була підтримана частково: М. Г. Томаша (співробітника кафедри історії філософії Будапештського університету ім. Л. Етвеша) було звільнено з університету, А. Халду (директора студентського гуртожитку) залишили на посаді, про звільнення П. Рейза з посади редактора інформація відсутня. Слід додати, що збірник "У пам'ять Бібо" було видано в Угорщині у 1984 р. в самвидавському виданні "Мадяр Октобері Кіадо". Інформація щодо репресій проти авторів збірника або його видавців – відсутня, що свідчить про значну динаміку (порівняно з 1980 р.) у лібералізації позиції УСРП стосовно опозиційної діяльності.

Таким чином, підготовка до видання збірника мало низку позитивних наслідків суспільно-політичного характеру для розвитку опозиційного руху в Угорщині.

Перший з них – поширення статей представників "ядра" урбаністичної групи та їхня ідеологічна сміливість. Вони наполягали на тому, що система угорського соціалізму не є легітимною і має бути змінена. Засобом її зміни є відновлення суверенного права народу на виборність керівництва країни через участь у виборах за зразком західноєвропейської представницької демократії. Шляхом до формування такої демократії має стати максимальна активізація суспільного життя в країні, створення громадських рухів, запровадження політичного плюралізму, багатопартійної системи, яка існувала у 1945 – 1947 рр. Події 1956 р. в Угорщині кваліфікувалися як народне повстання, "революційна" спроба повернення демократичних інституцій 1947 р. Таким чином, змістовну направленість цих статей збірника слід оцінити як теоретично радикальну, оскільки статті не формулювали програмні положення або програму дій.

Другий – організаційний. Відбулася успішна спроба застосування принципу "народного фронту" у справі дискусії з режимом Кадара. Звичайно, не слід перебільшувати саме політичне значення цього "народного фронту", оскільки участь представників різних груп (урбаністів, яких було більшість, декількох представників покійних учасників революції 1956 року та декількох представників народників) у редакційній колегії ще не означає об'єднання саме політичних зусиль.

Робота над підготовкою самвидавського видання стала особливо важливою для розвитку урбаністичної групи, оскільки актуалізувала освоєння ідеї І. Бібо щодо обмеженої та планованої революції. Слід зазначити, що ця ідея була викликана ситуацією, що склалася в Угорщині в 1945 р., і мала на меті свідоме керування суспільними процесами заради виведення країни з кризи, а саме – консолідацію суспільства та здійснення радикальних реформ. Такий підхід І. Бібо вважав можливим

поширити і на соціалістичний рух в країні. При цьому він наголошував на тому, "що завданням є не те, щоб протилежні речі робити одночасно і без плану, а точно і конкретно треба визначити ті сфери, де будуть застосовуватися соціалістичні рішення, і такі сфери, де – капіталістичні" [4]. Я. Кіш та Д. Бенце саме цей розподіл вважали найважливішою думкою І. Бібо і цей підхід хотіли застосувати для розподілу діяльності опозиції в сфері відносин з партією та у сфері відносин із суспільством, ще точніше: у сферах державного права та правих засад розвитку громадянського суспільства.

Більшість дослідників погоджуються з тим, що найзначущим виданням угорського самвидаву став часопис, "Бесейльо", поява якого стала "епохальною подією" [6, с. 209]. Глибоко символічною є етимологія його назви – бесейльо. Так на тюремному жаргоні називається приміщення в тюрмі, розділене на дві частини ґратами, через які відбуваються зустрічі з ув'язненими.

За своєю структурою "Бесейльо" свідомо повторював радянський часопис "Хроніка поточних подій". Це було зроблено з двох причин: у часопису були відкрито зазначені імена, адреси та телефони членів його редакції, а головною метою було поширення нецензурованої інформації. Водночас, на противагу "Хроніці", в якій не було редакційних статей та програмних заяв, у "Бесейльо" вони з'являлися доволі часто. Перший тип повідомлень містив інформацію, яку не розповсюджували державні угорські ЗМІ через її цензурну заборону. До другого – належали авторські статті Я. Кіша та інших членів редколегії, які були зразками політичної публіцистики високого рівня. Вважалося, що кількість читачів "Бесейльо" на початку 80-х років коливалася від 7 до 15 тис. громадян Угорщини. Крім читачів часопису існувала ще й аудиторія передач радіо "Вільна Європа" угорською мовою, яка сягала 2 млн. осіб. Головною метою видання часопису була ліквідація монополії держави на інформацію [17, с. 192].

Кредо часопису було сформульовано вже в редакційній статті першого числа: "Бесейльо" буде розповідати про небуденні події: одна чи декілька осіб разом порушили визначені правила спілкування між владою та підлеглими, протидіяли злочинному наказу, посилалися на свої права, тиснули на керівників ... Ми хочемо дізнатися, що змусило їх відмовитися від рутинної поведінки. Дізнатися, які засоби застосовує начальство, щоб загнати їх у назад до безвідмовно діючої системи. Як відбувається конфлікт між двома сторонами. Ми хотіли б, щоб цей досвід не зник, щоб люди, які були учасниками таких історій або могли ними стати, більше дізналися один про одного. Ясна річ, ми розкажемо і про ті події, які в Угорщині називають діями опозиції ... Але наша мета інша, ніж створити такі собі Відомості опозиції. Відповідно до наших можливостей хочемо допомогти тому тихо вируючому натовпу людей, над яким дві карликові меншини – опозиція та керівництво країни – голосно сперечаються одна з одною, сформулювати про себе правдиву картину" [13, с. 11-12] (виділення в оригіналі – М. Ю.).

У 1992 р. Я. Кіш так оцінив події 1981 р. "Заснування "Бесейльо" було справою етичною ... Обрана назва часопису – "Бесейльо" – і тут вказувала на подвійність сенсу: у цьому приміщенні засуджений перебуває за ґратами, але все ж таки може вільно звертатися до близьких ... Ми не були ні реформаторами, ні революціонерами. Ми розуміли, що наш час в Угорщині не був часом революцій. Ми вважали, що подальший розвиток лише тоді буде можливим, якщо влада не тільки надасть перевагу, яку завжди може відмінити, але буде створена суспільна автономія, яка захищена правами.

Водночас, це, як нам думалося, неможливо отримати згори, як подарунок. Права можна вибороти лише правосвідомими діями. Це було найголовнішим політичним сигналом демократичної опозиції... З точки зору тактики, спільним підходом демократичної опозиції було переконання в тому, що, якщо нам вдасться реалізувати свою справу, то і для інших ширшими стануть межі можливої непокори. На протигау поширеній позиції, ми наполягали на тому, що військовий путч у Варшаві 13 грудня 1981 р. не завершив новий період бродіння в регіоні, як це було 4 листопада 1956 р. та 21 серпня 1968 р., а розпочав всеосяжну кризу світової радянської системи. І головним питанням ми вважали, як підготувється Угорщина до кульмінації кризи" [13, с. 5-6].

У часопису були надруковані стратегічні аналітичні матеріали урбаністичної групи, зокрема, "Суспільний договір" (1987 р.), що заклав основи для формування позиції опозиції під час проведення Національного круглого столу у 1989 р. Активно висвітлювалась тема захисту прав угорської національної меншини в сусідніх країнах. Протягом 1981 – 1989 рр. було видано 27 чисел журналу.

Високо оцінив роль часопису та діяльність членів його редакції Г. Демські: "те, що стосовно національно-народницької системи цінностей з'явилася інша альтернатива, це, безумовно, заслуга цієї групи... Те, що Бібо та Ясі стали живою традицією, без цього гуртка інтелігенції було б неможливим. У цьому історична заслуга засновників "Бесейль" [8, с. 338].

Крім "Бесейль" угорський самвидав був представлений низкою часописів, серед яких найцікавішими ми вважаємо такі.

У листопаді 1983 р. побачило світ перше число часопису "Гірмондо", який до 1988 р. вийшов у 26 числах. У редакційній статті першого числа було зазначено, що часопис буде присвячено "висвітленню таких східноєвропейських зусиль, які ставлять за мету демократичне оновлення країн регіону" [3, с. 1]. З цієї метою здійснювався передрук статей з нелегальної преси Польщі, а також з емігрантських журналів: "Frankfurter Allgemeine Zeitung" (ФРН) та "Die Presse" і "Gegenstimmen" (Австрія). Ці публікації розповідали про ситуацію в Румунії, Польщі, Чехословаччині та Угорщині. Серед іноземних авторів частіше всього зустрічались статті А. Міхніка та В. Гавела. Також у центрі уваги часопису були події, які проходили в Югославії (публікації Д. Кішша) та в СРСР. Зокрема, друкувалися інтерв'ю з радянськими дисидентами, які виїхали на Захід. Нашу окрему зацікавленість викликала наявність низки публікацій "Гірмондо", які присвячені українському дисидентському руху.

Так, у 11 числі за 1984 р. розміщено передрук повідомлення з "Neue Zürcher Zeitung" про те, що члену Української Гельсінської групи М. Горбалу, який вже очікував звільнення після відбуття 5-річного строку ув'язнення, було пред'явлене нове обвинувачення у "наклепі на СРСР". У тому ж розділі повідомлялося, з посиланням на джерела з посольства США в СРСР, про те, що в одному з радянських таборів "помер український поет Юрій Литвин. Всього провів у тюрмах 25 років. (Взагалі, який злочин міг скоїти поет?). Нібито, він наклепав на себе руки". Третя публікація цього ж числа розповідає про українського дисидента, В. Марченка. Після короткої розповіді про його правозахисну діяльність повідомляється, що судді засудили його до 15 років ув'язнення, не зважаючи на тяжку хворобу. Помер у Ленінградській тюрмній лікарні. Йому було 37 років" [9, с. 58-59]. За 1986 р. знаходимо 2 числа, в яких йдеться про українських дисидентів. У числі першому надруковано розпо-

гу статтю українського письменника М. Фішбейна "Людська доля в Україні" (передрук з "Neue Zürcher Zeitung"), яка розповідала про життя і творчість Л. Костенко та В. Стуса [10, с. 90-91], а у числі другому, у замітці "Волю представникам прав людини" поряд з іншими радянськими дисидентами, Ю. Орловим, А. Корягіним, В. Петкусом, А. Шаранським згадується і М. Руденко як голова Української Гельсінської групи, засуджений у 1977 р. на 7 років ув'язнення та 5 років заслання за статтю "антирадянська агітація та пропаганда" [11, с. 88-89]. У 1987 р. часопис подав передрук з часопису "Kultura", що виходив у Парижі, про відкритий лист В. Чорновіла до М. Горбачова, в якому поет вимагав дозволу на створення опозиційної партії та видання "Українського вісника". Повідомлялося, що "Український вісник" почав виходити під редактуванням В. Чорновола у 1968 р., за що поет був засуджений на 6 років тюрми, які були продовжені 5 роками заслання. У 1980 р. були засуджені до різних термінів ув'язнення тодішні редактори "Українського вісника" Олександр та Віталій Шевченки, а також С. Хмара. Угорський читач був поінформований про те, що були звільнені з таборів: член Української Гельсінської групи М. Горинь, де відбував покарання загалом 17 років та 5 років заслання, а також К. Семенюк, вперше засуджений у 1952 р., загалом провів у таборах 10 років та співпрацював з В. Стусом [12, с. 105].

Ще один друкований орган угорського самвидаву, часопис "Демократа" виходив протягом 1986 – 1989 років. Нараховується 41 число цього видання. Керівником редколегії був Й. Надь. Особливістю видання було те, що більшість публікацій були анонімні, а редакційна політика передбачала відмову друкування "фашистських, расовонетерпимих та шовіністських статей, а також таких авторів, які вважають можливим застосування насильства як засіб внутрішньополітичної боротьби" [7, с. 1]. Редакція часопису не мала наміру бути суперником вже існуючим виданням ("Бесейль", "Гірмондо", "Ейгтайок кьозьот"), а ставила собі за завдання доповнювати ті принципові положення, які викладалися в аналітичних статтях, дослідженнях, що друкувалися в цих часописах. На відмінність від "Гірмондо", цей часопис був зосереджений на угорських актуальних подіях, для його коротких повідомлень були характерні "жорсткий стиль та суб'єктивні коментарі." [5, с. 11].

Часопис "Ейгтайок кьозьот" був започаткований у 1984 р. як видання суспільних наук філологічного факультету Будапештського університету ім. Лоранда Етвеша. За легальних підстав було видано 6 чисел та одне окреме як літературний випуск. Через цензурні перепони його автори у жовтні 1985 р. перейшли на друкування на машинці текст, а у листопаді – на ротапринт. Саме у цьому форматі до 1989 р. було надруковано 13 чисел. Поряд із зображенням поліцейських заходів залякування (виклики до поліції, вимоги співпраці, обшуки, конфіскації накладу нелегальної літератури), часопис багато уваги приділяв висвітленню життя засуджених, долі "пошматованого угорства". Специфікою часопису було те, що його автори вирішили зосередитися на пошуках способу життя альтернативного загальноприйнятому. Відкидаючи опозиційний mainstream – орієнтацію на велику політику, пропонували замість партійної демократії створювати умови для розвитку громадянської демократії [5, с. 13].

Усі вищезгадані часописи у своїй ідеологічній, суспільно-політичній складових так чи інакше орієнтувались на урбаністичну групу з її ліберально демократичною концепцією розвитку угорського суспільства.

Крім періодичних видань урбаністична група та ідеологічно близькі до неї особи здійснювали книговидавництво. Першим і найпродуктивнішим стало "АВ Фюгетлен Кіадо" Г. Демські, яке розпочало свою діяльність у 1982 р. і видало низку творів як угорських авторів – Д. Фалуді, так і класику демократичної літератури другої половини ХХ століття: "Колгосп тварин" Д. Орвелла, п'єси В. Гавела та романи М. Кундери. Видавництво "ABC Press" надрукувало "Ніч ополудні" А. Кестлера та біографію Р. Валленберга. Видавництво "М.О. Фюгетлен Кіадо" познайомило угорських читачів з романом Д. Крашшо "56", збірником нарисів "Угорський щоденник" польського журналіста В. Ворошильського, "1984" Д. Орвелла. Поруч з вищезгаданими видавництвами активно діяла низка менших: "Арамлот", "Каталізатор ірода", "Алулнейзет", "Сабадідо",

Спроби народників заснувати свій власний часопис не увінчалися успіхом. Так, ще за життя неформального лідера групи, видатного угорського письменника Д. Ійеша, в листопаді 1982 р. до ЦК УСРП було подано заявку на створення часопису "Гітел". Влада повідомила, що з огляду на наявну структуру вже існуючих часописів, немає можливості для заснування нового журналу. Перше число часопису побачило світ лише за рік до зміни режиму, у листопаді 1988 р.

Загалом, протягом 1976 – 1988 рр. доробок самвидаву склав до 300 книжок та до 20 періодичних видань. Як зазначає Б. Нове, цей доробок був, звичайно, не такий багатий та універсальний, як радянсько-російський та не мав такого ефекту мобілізації, як незалежна польська преса. Проте дві особливості угорського самвидаву гідні згадки: інтелектуальна сила та його радикальне спрямування до правди і справедливості [16, с. 329].

Таким чином, зміст нашого дослідження дає підстави для таких висновків.

Протягом 1976 – 1988 рр. самвидав в Угорщині у своєму розвитку пройшов всі традиційні для цього виду суспільно-політичної активності стадії: від рукописного журналу до регулярних ротапринтних видань часописів та друкованих в типографії видань літературних творів. Більшість самвидавних видань здійснювалася членами урбаністичної опозиційної групи, або особами ідеологічно наближеними до неї. Представники народницької групи активно співпрацювали, надаючи свої твори та дослідження до часописів урбаністів. Однією з провідних подій угорського опозиційного руху та, зокрема самвидаву, стала робота з підготовки та видання збірника статей "У пам'ять Бібо", яка засвідчила можливість та продуктивність об'єднання зусиль обох опозиційних груп, урбаністичної та народницької, шляхом застосування принципу "народного фронту". Опозиційна до режиму Кадера спрямованість більшості статей збірника отримала своє продовження та актуалізований розвиток у статтях, що друкувалися в часописах "Бесейль", "Гірмондо", "Демократа", пропаганда альтернативного способу життя, що призводить до автономізації особистості від репресивного суспільства – в "Ейгтайк кьозьот". Поширенню демократичних ідей сприяло видання у видавництвах угорського самвидаву творів видатних представників європейського письменництва анти тоталітарної спрямованості Д. Орвелла, А. Кестлера, В. Гавела, М. Кундери. Розумінню комплексної кризи соціалізму радянської моделі сприяло інформування

угорської аудиторії про дисидентський рух в країнах соцтабору, СРСР та в Україні зокрема. Загалом, обговорення табуйованих тем – революції 1956 р., причин кризової соціально-політичної ситуації в Угорщині, захисту прав угорської національної меншини в сусідніх країнах, перспектив переходу до багатопартійної парламентської демократії сприяло підготовці усього угорського суспільства до позитивного сприйняття невідворотності політичних змін.

Список використаних джерел

1. Нове Б. Дебаты о цензуре / Б. Нове // Журнал польского института международных дел. – 2009. – Т. 9. – № 1 (30). – С. 97-140.
2. Az MSZMP Központi Bizottsága Tudományos, Közkutatási, és Kulturális Osztálynak jelentése az Agitációs, és Propaganda Bizottságnak a Bibó-émlékkönyvről // A magyar demokratikus ellenzék (1968 – 1988). Dokumentumok / Összeállította Csizmadia Ervin. – Budapest: T-Twins Kiadó, 1995. – 511 old.
3. Beköszöntő // Hirmondó. – 1983. – November.
4. Bibó I. A magyar demokrácia válsága [Електронний ресурс] / I. Bibó. – Режим доступу: <http://mek.niif.hu/02000/02043/html/171.html>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 28.01.2017.
5. Bozoki A. A magyar demokratikus ellenzék: önreflexió, identitás és politikai diskurzus / A. Bozoki // Politikatudományi Szemle. – 2010. – № 2. – P. 7-45.
6. Csizmadia E. A magyar demokratikus ellenzék (1968 – 1988). Monográfia / E. Csizmadia. – Budapest: T-Twins Kiadó, 1995. – 551 old.
7. Demokrata. – 1986. – № I-II.
8. A magyar demokratikus ellenzék (1968 – 1988) / Készítette Csizmadia Ervin. – Budapest: T-Twins Kiadó, 1995. – 381 old.
9. Hirmondó. – 1984. – № 11.
10. Hirmondó. – 1986. – № 1.
11. Hirmondó. – 1986. – № 2.
12. Hirmondó. – 1987. – № 3.
13. Kis J. Lapunk elé / J. Kis // Beszélő: Összkiadás 1981 – 1989 / Szerkesztette H. Fanny, J. Kis. – Budapest: AB-Beszélő, 1992. – P. 11-12.
14. Kenedi J. Bibó időszertülségéről / J. Kenedi. // Bibó – emlékkönyv. – Századvég Kiadó – Európai Protestáns Szabadegyetem Kiadó, 1991. – P. 385-402.
15. Kornis M. A Napló, 1977 – 1982. (Válogatás) / M. Kornis. – Budapest: Minerva Kft., 1990. – 226 old.
16. Salamon K. A harmadik út küzdelme. Népi mozgalom 1944 – 1987 / K. Salamon. – Budapest: Korona Kiadó, 2002. – 343 old.
17. Tőkés R. A kialakított forradalom / R. Tőkés. – Budapest, Kossuth kiadó, 1998. – 472 old.

References

1. NOVE, B. (2009) Debaty o tsenzure. Zhurnal polskoho instituta mezhdunarodnyh del. 30 (1), 97-140.
2. Az MSZMP Központi Bizottsága Tudományos, Közkutatási, és Kulturális Osztálynak jelentése az Agitációs, és Propaganda Bizottságnak a Bibó-émlékkönyvről (1995). In: Csizmadia, E. (ed.) A magyar demokratikus ellenzék (1968 – 1988). Dokumentumok. Budapest: T-Twins Kiadó.
3. Beköszöntő (1983). Hirmondó, November.
4. BIBÓ, I. (n. d.) A magyar demokrácia válsága. [Online]. Available from: <http://mek.niif.hu/02000/02043/html/171.html>. [Accessed: 28th January 2017].
5. BOZÓKI, A. (2010) A magyar demokratikus ellenzék: önreflexió, identitás és politikai diskurzus. Politikatudományi Szemle. 2 pp. 7-45.
6. CSIZMADIA, E. (1995) A magyar demokratikus ellenzék (1968 – 1988). Monográfia. Budapest: T-Twins Kiadó.
7. Demokrata (1986). I-II.
8. CSIZMADIA, E. (ed.) A magyar demokratikus ellenzék (1968 – 1988). Budapest: T-Twins Kiadó, 1995.
9. Hirmondó (1984). 11.
10. Hirmondó (1986). 1.
11. Hirmondó (1986). 2.
12. Hirmondó (1987). 3.
13. KIS, J. Lapunk elé. In: Fanny, H., Kis, J. (eds.) Beszélő: Összkiadás 1981 – 1989. Budapest: AB-Beszélő, 1992, pp. 11-12.
14. KENEDI, J. (1991) Bibó időszertülségéről. In: Bibó – emlékkönyv. [s. l.]: Európai Protestáns Szabadegyetem Kiadó, pp. 385-402.
15. KORNIS, M. (1990) A Napló, 1977 – 1982. (Válogatás). Budapest: Minerva Kft.
16. SALAMON, K. (2002) A harmadik út küzdelme. Népi mozgalom 1944 – 1987. Budapest: Korona Kiadó, 2002.
17. TÖKÉS, R. (1998) A kialakított forradalom. Budapest, Kossuth kiadó, 1998.

Надійшла до редколегії

M. Junger, PhD student
Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, Kyiv, Ukraine

THE ROLE OF THE HUNGARIAN SAMIZDAT IN INTENSIFYING OF OPPOSITION-MINDED PUBLIC (1976 – 1988)

The paper reviews the origins and development of samizdat in the Hungarian People's Republic. The samizdat for a long time remained the only way of doing opposition activities. It contributed to the spread of uncensored information and dissident's consolidation. The main opposition groups were urban and populist. The principle of the "popular front", which had deep historical roots in Hungary, meant joint efforts of various actors. It played an important role for their consolidation during the work on the collection of papers "In Memory of Bibó". The authors questioned the legitimacy of socialist states in Central and Eastern Europe. They had also written a program for achievement political pluralism, multi-party democracy. There was a positive impact of the political legacy of the philosopher to the ideological development of the urban group. The reaction of the Central Committee of the Hungarian Socialist Workers' Party to the "In Memory of Bibó" testified a deep understanding of the causes of origin and prospects of the opposition's growth. Thematic areas of the leading samizdat journals "Beszélő", "Hirmondó", "Demokrata", their contribution to the consolidation of opposition-minded part of the Hungarian society were estimated. In this paper for the first time in the Ukrainian historiography we gave an account on the image of the Ukrainian dissident movement in the Hungarian samizdat.

Keywords: Hungary, samizdat, urban and populist opposition groups, I. Bibó, L. Kostenko, V. Stus, V. Chornovil.

УДК 94 (477:474.5)

<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2017.132.1.16>

S. Jazavita, PhD student
Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuanian

ILLUSION AND REALITY OF STATEHOOD: THE SEARCH FOR PARALLELS BETWEEN THE LITHUANIAN ACTIVIST FRONT AND THE ORGANISATION OF UKRAINIAN NATIONALISTS

The present article analyses the relationship between the Lithuanian Activist Front and the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) and their activity parallels in order to reach the Lithuanian and the Ukrainian independence in 1941. The research focuses on the attempts of the OUN and the LAF leaders to project the future Lithuanian and Ukrainian states in the 'New Europe' headed by Germany. Reaching for counterbalance against the USSR and the Communist ideology, the LAF and the OUN organizations aimed at taking into consideration the military and political power of Germany, while Škirpa, the leader of the LAF, coordinated his activities with the OUN leaders, Stetsko, Yaryi, and Bandera. Fanatical chiefs of the Third Reich manipulated with the Lithuanians and Ukrainians' feelings of revenge against the Bolsheviks and the will to feel Europeans; however, they involved a part of Lithuanians and Ukrainians to the massacre of Jews rather than allowed to contribute to Wehrmacht fight against the USSR. Important lesson here that Lithuania and Ukraine did not obtain any independence but just became a part of the Third Reich, which controlled the so called 'New Europe' at the time.

Key words: The OUN, the LAF, Kazys Škirpa, Stepan Bandera, 'New Europe,' German policy in Central Eastern Europe during WWII, Antisemitism

Introduction. Since the beginning of the war in Ukraine in 2014, this country has received special attention in political life in Lithuania, which has been one of the most energetic and noticeable its supporters. In the Lithuanian public opinion, historical past is one of the main denominators for expressing support for Ukraine. The trust in civilizational commonness between Lithuania and Ukraine is also expressed by the main strategist of foreign policy, President of the Republic of Lithuania Dalia Grybauskaitė, who states very clearly that 'If Ukraine is sold today, we'll betray ourselves because it will be our turn after it' [1]. Some influential Lithuanian politicians and public actors relate these events with historical reminiscences of the Grand Duchy of Lithuania, i.e. a common past in this state; they also revive the concept of 'antemurale,' which was popular in the Lithuanian-Polish Commonwealth and which refers to the former Eastern border of that country as a boundary between the Western and the Eastern Civilization, or, to put it simply, the boundary between Europa and Russia; therefore, it is considered that support for Ukraine is not only the Lithuanian, but also the European interest [2]. On the other hand, one cannot maintain that this position has been influenced only by a military conflict in Ukraine as ex-President Valdas Adamkus clearly expressed the motive to make Lithuania the center of the East European region in his foreign policy, first referring to the former lands of the GDL; Lithuania had to encourage their integration to the Euro-Atlantic space [3- p. 283-285]. The war in Ukraine added one more dimension to the public life in Lithuania: some opinions in the media have been expressed that the events of recent years have formed a new political nation in

Ukraine [4] and that they have inflamed patriotism in Lithuania, which was fading [5].

The present article aims at discussing the events at the beginning of WWII from a historical perspective, taking into consideration the fact that there were similarities between Lithuanians and Ukrainians at that time, which have some impact on the present-day life. One of such similarities is a resolute struggle for independence and the attempts to gain (in the case of the Ukrainians) or reestablish (in the case of the Lithuanians) their statehood in 1940-1941. Therefore, the present article compares the activities of the Lithuanian Activist Front (subsequently, the LAF) and Orhanizatsiya Ukrayins'kykh Natsionalistiv (the Organisation of Ukrainian Nationalists; subsequently, the OUN), which attempted to create the independent states of Lithuania and Ukraine in 1941, from several perspectives.

The present research is topical not only because of contemporary events but also because of a historical controversy as it was attempted to reach independence in the context of fierce fight between Germany and the Soviet Union. This fight required support from one of the fighting sides and had tragic consequences because the bloody WWII required many lives. On the other hand, it was these organizations which aimed to gain their state independence and, thus, more or less contributed to the sovereignty idea. Even though now, after 75 years, the idea of Lithuanian and Ukrainian independence seems to be different, its significance may be doubted now if it had not been fought for in 1941.

It should be noted that the present article is a comparative research in the sense that it directly does not compare all ideology forms of the LAF and the OUN, and